

امام رضا(ع) نشان داد گفتگو کارآمدترین ابزار تعامل فرهنگ‌ها است

حجت الاسلام الویری گفت: امام رضا(ع) در مناظرات مختلف خود نشان دادند که گفتگو یکی از مؤثرترین و کارآمدترین ابزارهای تعامل بین فرهنگ‌های مختلف، ادیان مختلف و تمدنهای مختلف است.

حجت الاسلام الویری گفت: امام رضا(ع) در مناظرات مختلف خود نشان دادند که گفتگو یکی از مؤثرترین و کارآمدترین ابزارهای تعامل بین فرهنگ‌های مختلف، ادیان مختلف و تمدنهای مختلف است.

به گزارش خبرنگار مهر، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی- نمایندگی قم در ایام خجسته دهه کرامت، کرسی ترویجی رویکرد تمدنی به سیره امام رضا علیه السلام را با ارائه حجت الاسلام والمسلمین محسن الویری مدیرگروه تاریخ و تمدن دانشگاه باقرالعلوم (ع) برگزار کرد.

در ادامه گزارشی از این نشست ارائه می‌شود:

چکیده

با وجود تعدد دیدگاهها در باره مفهوم تمدن، به نظر می‌رسد می‌توان از شاخصها و معیارهایی برای جدا ساختن "امر تمدنی" از "امر غیرتمدنی" سخن گفت. بر همین اساس، سیره کاوی هم می‌تواند با دو رویکرد تمدنی و غیرتمدنی صورت پذیرد. اگر بتوان رویکرد تمدن‌گرا به سیره را، فهم سیره برای کاربست قواعد آن در تراز یک تمدن شمرد، می‌توان ویژگیهایی مانند جامع‌نگری، کلان‌نگری، امت‌گرایی و الگوپذیری را هم برای آن در نظر گرفت. بر این اساس، آورده‌های سیره امام رضا علیه السلام در نگاهی تمدنی، چنین است: حفظ مرجعیت قرآن و پیامبر، امت‌گرایی، ارائه الگوی تعامل با حاکمیت جور، بهره‌جستن از گفتگو به عنوان مؤثرترین روش تعامل بین فرهنگ‌ها و بین‌الادیانی و بین‌تمدنی، حفظ میراث به یادگار مانده از ائمه پیشین و به یادگار نهادن میراثی نو، هویت بخشی به شیعیان در پیوند با امام معصوم علیه السلام، پیرایش کج‌اندیشی‌های برخی شیعیان به ویژه در زمینه غلو، برجسته‌سازی یا توصیه به انجام پاره‌ای رفتارهای فردی و اجتماعی که به بهبود ابعاد مختلف جامعه می‌انجامد

مقدمه و بیان مسأله

سیره پژوهی و سیره‌نگاری را می‌توان یکی از سه شکل پرداختن به تاریخ زندگی ائمه معصوم علیهم السلام دانست:

گاه‌نگاری chronography

تراجم‌نگاری Prosopography

سیره‌نگاری Biography

اگر در گاه‌نگاری توالی رویدادهای زندگی فردی و اجتماعی معصوم علیه السلام مد نظر باشد، در تراجم‌نگاری ارائه گزارشی یکپارچه از ابعاد مختلف زندگی و افکار و آثار محور قرار می‌گیرد ولی در سیره، هدف به دست آوردن قواعدی عام شبیه قواعد سبک زندگی مورد نظر است. اگر در دو مورد نخست ثبت تاریخ برای گزارش و حتی درس‌آموزی باشد، در اینجا ثبت تاریخ به منظور به دست دادن قواعدی عام و تعمیم‌پذیر صورت می‌گیرد. (تفاوت اجمالی این سه، ر.ک. رابینسون، چیس اف. تاریخ‌نگاری اسلامی، ترجمه: محسن الویری، تهران: سمت، چ ۲، ۱۳۹۷، صص ۲۵-۲۶)

سیره‌نگاری معصومان علیهم السلام در طول تاریخ با رویکردهای مختلفی صورت گرفته است. اگر رویکرد غالب سیره نگاشته‌های نخستین، فردمحورانه بوده است یعنی قواعد عام تنها برای کاربست در زندگی فردی فهم و استخراج می‌شد، در دهه‌های اخیر شاهد گسترش یافتن رویکرد جامعه‌گرا از یک سو و ورود به عرصه‌های نو مانند سیره خانوادگی و سیره تربیتی و سیره امنیتی و مانند آن هستیم. (ر.ک. الویری، محسن، امام کاظم علیه السلام و مدیریت تعارض، مجموعه مقالات همایش سیره و زمانه حضرت امام موسی کاظم علیه السلام، انجمن تاریخ پژوهان حوزه علمیه قم، ۱۳۹۲ ش.، ج ۱، ص ۵۵۷) مراد از رویکرد جامعه‌گرا فهم سیره برای کاربست قواعد آن در حیات یک جامعه است.

بررسی روشمند این فرایند و واکاوی دقیق سیر تحول آن در تاریخ یکی از بایسته های سیره پژوهی است. اما شاید بتوان رویکرد تمدنی برای بررسی سیره معصومان علیهم السلام را رویکردی نو و بدیع و بدون سابقه یا کم سابقه در سیره پژوهی اهل بیت علیهم السلام شمرد.

ویژگیهای رویکرد تمدنی به سیره معصومان علیهم السلام

رویکرد تمدنی یا تمدن گرا در شناخت سیره معصومان علیهم السلام را می توان با ویژگیهایی از این دست وصف کرد:

رویکرد تمدنی رویکردی جامع و دربردارنده همه ابعاد و انواع سیره است: سیره تبلیغی، سیره علمی، سیره آموزشی، سیره سیاسی، سیره اخلاقی، سیره معاشرتی، سیره خانوادگی، سیره غذا خوردن، سیره پوشاک و جز آن.

رویکرد تمدنی رویکردی کلان نگر است که نقش آفرینی معصومان علیهم السلام را در بالاترین سطح ممکن مد نظر قرار می دهد، و نقش و تأثیر آنها را نه تنها در جامعه آن روز بلکه در مسیر کلی تمدن اسلامی و جوامع بعدی مورد توجه قرار می دهد.

رویکرد تمدنی رویکردی گره گشا نسبت به دوگانه عدم مشروعیت حکومتها و ضرورت احساس مسئولیت نسبت به جامعه اسلامی است؛ این رویکرد ضمن ایجاد تمایز بین گستره امت اسلامی و گستره حکومتها در جوامع اسلامی، قلمرو حضور ائمه علیهم السلام را قلمرو امت می داند و نه قلمرو حکومتها.

رویکرد تمدنی رویکردی همسو و همگرا و مورد اقبال سیره پژوهان در سطح جهان اسلام است.

آورده های رویکرد تمدنی به سیره امام رضا علیه السلام

بر این اساس در مقام ارائه گزارشی از سیره امام هشتم علیه السلام (امامت ۱۸۳ تا ۲۰۲ ق.) با رویکرد تمدنی به چند نکته می توان اشاره کرد:

حفظ مرجعیت قرآن و پیامبر یکی از نکات قابل توجه در گفتگوها و تعاملات امام رضا علیه السلام با شیعیان و غیرشیعیان تکیه بر دو منبع مورد پذیرش همه مسلمانان یعنی قرآن و سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله است. در روایتی که شیخ صدوق در عیون اخبار الرضا علیه السلام (ج ۱، ص ۲۱۶) نقل کرده است وقتی که مأمون از امام رضا در باره غالیان می پرسد، امام علیه السلام ابتدا حدیثی را به صورت مستند از پدرش و او از پدرش تا رسول خدا نقل می کند و سپس به بیان آیاتی از قرآن می پردازد و در ادامه هم دوباره پس از نقل روایتی از امیرالمؤمنین علی علیه السلام، به تفصیل آیاتی از قرآن را در زمینه موضوع مورد بحث بیان کرده است. إثبات الهداة، الحر العاملی ج ۵، الفصل الثانی..... ص: ۳۷۸ ۳۷۷ (به نقل از عیون أخبار الرضا (ع): ج ۱ / ۲۱۶ ح ۱).

۲۵- و قال: حدثنا تمیم بن عبد الله بن تمیم القرشي رضی الله عنه قال: حدثنا أبي قال: حدثنا أحمد بن علي الأنصاري عن الحسن بن الجهم في حديث أن المأمون سأل الرضا عليه السلام فقال: يا أبا الحسن بلغني أن قوما يغلون فيكم و يتجاوزون فيكم الحد فقال الرضا عليه السلام: حدثني أبي موسى بن جعفر عن أبيه جعفر بن محمد بن محمد بن علي عن أبيه علي بن الحسين بن علي عن أبيه علي بن أبي طالب عليه السلام قال: قال رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم: لا ترفعوني فوق حقي فإن الله تبارك و تعالی اتخذني عبداً قبل أن يتخذني نبياً، قال الله تعالى: *رِمَا كَانَتْ أُنْزِلَتْ لِيُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَ الْحُكْمَ وَ النَّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَاداً لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لَكِنْ كُونُوا رَبَّائِيِّنَ يَمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَ يَمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ. وَ لَا يَأْمُرْكُمْ بِعَدْوٍ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَ النَّبِيِّينَ أَرْبَاباً أ يَأْمُرْكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ*; (آل عمران، ۷۹)

و قال علي عليه السلام: يهلك فيّ اثنان و لا ذنب لي: محبّ مفرط و مبغض مفرط و ائنا لنبرأ إلى الله تبارك و تعالی ممن يغلو فينا فيرفعننا فوق حدنا، كبراءة عيسى بن مريم من النصارى قال الله جل ثناؤه: *وَ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أُنْتِ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمَّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَتْ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَ لَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنْ كُنْتُ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُمْ وَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَقَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَ أَنْتَ عَلَيَّ وَ كَلَّ شَيْءٌ*; (شهيذ (مأنده، ۱۱۶)

و قال الله عز و جل: لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَ لَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ؛ (نساء، ۱۷۲) و قال عز و جل؛ مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَ أُمَّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ؛ (مائدة، ۷۴) و معناه كانا يتغوطان فمن ادعى للأنبيا ربوبية أو ادعى للأئمة ربوبية أو نبوة أو لغير الإمام إمامة فنحن منه براء في الدنيا و الآخرة. امت گرایی در این زمینه مطالعه مقاله "جایگاه امت واحده در آموزه های امام رضا علیه السلام" نوشته آقای دکتر احمد پاکتچی سودمند است.

ارائه الگوی تعامل با حاکمیت غیرشیعی پیش از این هم در جایی دیگر عرض کرده ام که بازه زمانی سیره معصومان علیهم السلام تنها تا سال ۲۶۰ ق. نیست و می توان آن را تا سال ۳۲۹ ق. که آغاز غیبت کبری است ادامه داد، یعنی رفتار امام معصوم علیه السلام در دوره غیبت صغری هم قابل تأسی است. حال اگر سیزده سال پیش از هجرت پیامبر را هم به این ۳۲۹ سال بیافزاییم، ما عملاً با یک گستره زمانی ۳۴۲ ساله روبرو هستیم که همه آن مشروط به همه ضوابط و معیارهای شناخته شده، برای ما حجیت دارد. از نقطه آغاز قیام امام حسین علیه السلام یعنی خروج آن حضرت از مدینه تا شهادت ایشان شش ماه به درازا کشید. کسانی که در تأسی به ائمه اطهار علیهم السلام تنها به امام حسین علیه السلام می نگرند، باید توجه داشته باشند که تنها به شش ماه از ۳۴۲ سال توجه کرده اند. جهاد یک حکم تغییرناپذیر الهی و یک آموزه قرآنی است که هیچ گاه رنگ سستی به خود نمی گیرد و همه ائمه علیهم السلام هم همواره به آن پایبند بوده اند، ولی قتال تنها یکی از اشکال جهاد است. امام رضا علیه السلام نشان دادند که تا مرز پذیرش مسئولیت از دشمن هم می توان پیش رفت بی اینکه الزاماً متهم به سستی و عجز در برابر دشمن و ترک جهاد شد.

بهره جستن از گفتگو به عنوان مؤثرترین روش تعامل بین فرهنگی و بین الادیانی و بین تمدنی. امام رضا علیه السلام در مناظرات مختلف خود نشان دادند که گفتگو یکی از مؤثرترین و کارآمدترین ابزارهای تعامل بین فرهنگ های مختلف، ادیان مختلف و تمدنهای مختلف است. به ویژه وقتی به روش هایی که آن حضرت در مناظرات خود به کار بردند بنگریم و اصرار آن حضرت را برای استفاده از روش های عقلی و استدلالی و تکیه بر اصول مشترک بین ادیان و تکریم طرف مناظره را مشاهده کنیم بیشتر به جایگاه و اهمیت این گفتگوها به صورت خاص و مطلق گفتگو به صورت عام پی می بریم.

حفظ میراث به یادگار مانده از ائمه پیشین و به یادگار نهادن میراثی نو امام رضا علیه السلام در نگاهی کلی ضمن حفظ میراث علمی و معنوی امامان پیشین و پیراستن آن از زنگارها و خرافه ها و جعلیات، خود نیز میراثی گرانبها در این زمینه به یادگار گذاشتند. در نگاهی کلان ورود امام رضا علیه السلام به ایران موجب نشان دادن بذر باورهای سره مکتب اهل بیت علیهم السلام در این خطه و رشد و عمومیت یافتن تدریجی آن و به قدرت رسیدن یک حکومت مقتدر مرکزی شیعی و سپس زمینه سازی برای پیدایش انقلاب اسلامی شد.

هویت بخشی به شیعیان در پیوند با امام معصوم علیه السلام امام رضا علیه السلام در موارد متعددی ویژگیهایی را برای شیعیان برشمرده اند و آنها را به مثابه عوامل هویت بخش شیعی (فمن لم یکن كذلك فلیس منا) معرفی کرده اند. در یکی از این نمونه ها آن حضرت شیعیان را اینگونه وصف کرده اند: سرفرو آورنده در برابر دستور ائمه، پای بند به سخنان آنها، و ناسازگار با دشمنان آنها؛ شیعتنا المسلمون لأمرنا، الآخذون بقولنا، المخالفون لاعدائنا، فمن لم یکن كذلك فلیس منا (مسند الإمام الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۲۳۵) مسند الإمام الرضا (ع)، العطاردی ج ۱۶& ۲۳۵؛ ۱؛ (باب نوادر ما ورد عنه علیه السلام فی الامامة)..... ص: ۲۳۳

۴۲۹- عنه- رحمه الله- قال: حدثنا أبی- رضی الله عنه- قال: حدثنا علی بن ابراهیم عن أبیه، عن علی بن معبد، عن الحسن بن خالد، عن أبی الحسن الرضا علیه السلام قال: شیعتنا المسلمون لأمرنا، الآخذون بقولنا، المخالفون لاعدائنا، فمن لم یکن كذلك فلیس منا

پیرایش کج اندیشی های برخی شیعیان به ویژه در زمینه غلو مرحوم شیخ حر عاملی باب ۲۵ کتاب إثبات الهداة را به موضوع إبطال الغلو و الرد علی الغلاة اختصاص داده است و از جمله چند روایت از امام رضا علیه السلام را در این زمینه نقل کرده است. (ج ۵، ص ۳۸۰، روایت ۲۹) إثبات الهداة، الحر العاملی ج ۵& ۳۸۰؛ الفصل الثانی..... ص: ۳۷۷

۲۹- و قال: حدثنا تمیم بن عبد الله عن أبیه عن أحمد بن علی الأنصاری عن أبی الصلت الهروی عن الرضا علیه السلام؛ فی حدیث أنه سأله عن قوم یزعمون أن الحسین بن علی لم یقتل و أنه ألقى شبهه علی حنظلة بن سعد الشامی، و أنه رفع إلى السماء كما رفع عیسی بن مریم و یحتجون بهذه الآية: وَ لَنْ یَجْعَلَ اللهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيًّا فقال: کذبوا علیهم غضب الله و لعنته و کفروا بتکذیبهم النبى صلی الله علیه و آله و سلم فی إخباره بأن الحسین علیه السلام سیقتل، و الله لقد قتل الحسین و قتل من کان خیرا من الحسین أمير المؤمنین و الحسن بن علی علیهم

السّلام، و إنى و الله لمفتول بالسم باغتيال من يغتالنى، أعرّف ذلك بعهد معهود إلىّ من رسول الله صلّى الله عليه و آله و سلّم أخبره به جبرئيل عن رب العالمين عز و جل و أما قول الله عز و جل: وَ لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً فإنه يقول: و لن يجعل الله لكافر (للكافرين خ ل) على المؤمن (المؤمنين خ ل) حجة و لقد أخبر الله عز و جل عن كفار قتلوا النبيين بغير الحق، و مع قتلهم إياهم لم يجعل الله لهم على أنبيائه عليهم السّلام سبيلاً من طريق الحجة «٢». (٢) عيون أخبار الرضا (ع): ج ١ / ٢١٩ ح ٥. این اقدام امام عليه السلام از آن جهت تمدنی شمرده می شود که مانع گسسته شدن شیعیان از بیکره امت واحده اسلامی می شود.

برجسته سازی یا توصیه به انجام پاره ای رفتارهای فردی و اجتماعی که به بهبود ابعاد مختلف جامعه می انجامد توصیه هایی که امام رضا علیه السلام از طریق عبدالعظیم حسنی بیان کرده اند، همچنان تارگی خود را حفظ کرده است و ظرفیت ایجاد یک موج تمدن ساز را دارد: بستن راه چیرگی شیطان بر خود، راستگویی در سخن، سکوت و ترک حدال در امور کم اهمیت و به یکدیگر روی آوردن و به دیدار هم رفتن و سرگرم نشدن به دریدن یکدیگر (مسند الامام الرضا علیه السلام، ج ١، ص ٢٩٤) مسند الإمام الرضا (ع)، العطاردی ج ١٨ & ٢٩٤؛ ١ باب جوامع الاخلاق..... ص: ٢٩١

١٢- عنه- رحمه الله- قال: و روى عبد العظيم الحسنى عن أبى الحسن الرضا عليه السّلام قال: يا عبد العظيم أبلغ عني أوليائى السّلام و قل لهم: أن لا يجعلوا للشيطان على أنفسهم سبيلاً، و مرهم بالصدق فى الحديث و أداء الامانة و مرهم بالسكوت و ترك الجدال فيما لا يعنيههم و إقبال بعضهم على بعض و المزاورة فإنّ ذلك قربه إلىّ. و لا يشتغلوا أنفسهم بتمزيق بعضهم بعضاً فاتى آليت على نفسى أنه من فعل ذلك و أسخط وليّاً من أوليائى دعوت الله ليعدّبه فى الدنيا أشدّ العذاب و كان فى الآخرة من الخاسرين و عرفهم أنّ الله قد غفر لمحسنهم و تجاوز عن مسيئهم إلا من أشرك بى أو أذى وليّاً من أوليائى أو أضمر له سوءاً فإنّ الله لا يغفر له حتى يرجع عنه فان رجع؛ و إلا نزع روح الإيمان عن قلبه و خرج عن ولايتى و لم يكن له نصيباً فى ولايتنا و أعود بالله من ذلك [١]

پیشنهاد متناسب سازی محورهای اصلی فعالیت های فرهنگی آستان قدس رضوی با پیام های امام رضا علیه السلام

ارائه این پیشنهاد را هم در پایان مناسب می دانم که اجلال و تکریم هر یک از ائمه عليهم السلام و فرهنگ سازی برای تأسی به آنها بازتاب دهنده و متناسب با پیام های آنها باشد. اگر مجموعه سیره امام رضا علیه السلام با همان رویکرد تمدنی که ذکر شد بازخوانی شود می توان به ویژگی ها و مؤلفه هایی رسید که برخی از آنها ذکر شد و چه بسا در یک بازخوانی تکمیلی به ویژگی های دیگر هم بتوان دست یافت. افزون بر این در زیارتنامه های آن حضرت ضمن برشمردن شدن برخی ویژگیهای امام رضا علیه السلام، به آموزه های اخلاقی و اجتماعی گوناگونی اشاره شده است؛ مانند: شرح صدر، حياء، تقوى، نصح و خيرخواهى، توجه به خانواده، خطاپوش بودن خداوند نسبت به خطاکاران و بدى ها، موالات و پیوند اندیشه ای و رفتاری و معنوی با معصومان عليهم السلام و دوری جستن از دشمنان آنها (ر. ک. الوبرى، محسن، آموزه های اجتماعی در زیارتنامه های امام رضا علیه السلام، مجموعه مقاله های دومین و سومین همایش علمی پژوهشی جاده ولایت، به کوشش: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان رضوی، معاونت فرهنگی و ارتباطات، مشهد: سخن گستر، زمستان ١٣٨٦، صص ١٣٢ ١٣٧). چنین به نظر می آید که سزاوار است دست اندرکاران آستان قدس رضوی محورهای اصلی فعالیت خود را از همین مطالب الهام بگیرند. به عنوان مثال با الهام از مناظرات امام رضا علیه السلام می توان انبوهی از فعالیت ها را در زمینه گفتگوهای بین فرهنگی و بین تمدنی و بین الادیانی پیش بینی و اجرا کرد. در این باره باید در فرصتی دیگر بیشتر سخن گفت.